

Біссерка Гейдарська,
PhD, почесний член Відділення археології,
Університет Дарема (Велика Британія)

Джон Чепмен,
PhD, професор археології на пенсії,
Університет Дарема (Велика Британія)

ПРОЕКТ ТРИПІЛЬСЬКИХ МЕГАПОСЕЛЕНЬ – СТРАТЕГІЯ ПУБЛІКАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

У цій статті ми підсумовуємо стратегію публікації результатів спонсорованого АНРС проекту «Рання урбанізація в Європі? Випадок трипільських мега-поселень» (2012-16). Проект було організовано з метою роботи над проблемою європейської урбанізації у лісостеповій зоні Північного Надчорномор'я через інтердисциплінарне дослідження одного трипільського поселення - Небелівки (Новоархангельський район Кіровоградської області) - в його ширшому ландшафтному та культурному контексті. Основні дослідницькі питання, що стояли перед роботою - походження, спосіб життя на трипільських мега-поселеннях та їх міський статус. Стаття підсумовує проблеми трипільських мега-поселень, наводячи список з восьми основних проблем дослідження, детальний список польових досліджень за проектом та резюмуючи фінальну монографію, видану за проектом, із списком її основних авторів та інших учасників проекту та переліком публікацій, опублікованих за його результатами.

Ключові слова: Україна, Трипілля, мега-поселення, Кіровоградська область, Небелівка.

Вступ. Трипільські мегапоселення в Україні почали розглядатися як визначний клас залишків поселень наприкінці 1960х рр., що підтвердили археологічні розкопки в 1970х – 1980х рр. Новітні міжнародні інтердисциплінарні проекти – Україно-Британський і Україно-Німецький, робота за якими розпочалася 2009 р., дали змогу отримати нові важливі результати та запропонувати нову програму польових досліджень. Мегапоселення, які належать до найбільших пам'яток IV тис. до н.е. у світі, – такі ж великі, і такі ж ранні, як перші міста Родючого Півмісяця, – були кульмінацією нуклеації преісторичних поселень на теренах України.

У цій статті ми підбиваємо підсумки стратегії публікації проекту «Рання урбанізація в Європі? Приклад трипільських мегапоселень», фінансованого АНРС (2012–2016). Проект був створений для роботи над проблемою європейської урбанізації у лісостеповій зоні Чорноморського регіону через мультидисциплінарне дослідження єдиного трипільського мегапоселення, – Небелівки (Новоархангельський район Кіровоградської області), в його більш широкому ландшафтному і культурному контексті. Мережа Кукутень-Трипілля існувала впродовж двох тисячоліть на теренах трьох сучасних держав – Румунії, Молдови та України. На відміну від її кукутенської складової у Східній Румунії та Молдові, що демонструє сильну тенденцію до розпорощення поселень наприкінці V тис. до н.е., трипільська складова характеризується мегапоселеннями, що існували між 4100 та 3400 рр. до н.е. і визначаються як поселення, розміри яких перевищують 100 га. Головними питаннями проекту стали походження, способи життя на мегапоселеннях та їх урбаністичний статус. Результати роботи у Небелівці за проектом опубліковані у Gaydarska (2020).

Головні учасники Проекту. Угода між Інститутом археології НАН України (д-р Михайло Відейко) і Відділенням археології Даремського університету (проф. Джон Чепмен) забезпечила чотирьохрічну роботу над Проектом, переважно фінансовану Радою мистецтвознавчих і гуманітарних досліджень (Arts and Humanities Research Council), із додатковим фінансуванням з наступних організацій: Британська Академія (the British Academy), Товариство старожитностей Лондону (the Society of Antiquaries of London), Преісторичне товариство (the Prehistoric Society), Національне географічне товариство (National Geographic Society), Фундація родини Вільяма Раства (the William Rust Family Foundation), Фундація Розміра Кремп Даремського університету (the Rosemary Cramp Fund of Durham University), Національна радіокарбонна лабораторія Об'єднаного Королівства (the UK National Radiocarbon Facility), Університет Сіднею (the University of Sydney), Фундація Амерінд (the Amerind Foundation) і Кіровоградська обласна державна адміністрація. До фінансування будівництва школи у с. Небелівка також долучився невідомий спонсор. Після успішних вступних досліджень 2011 року основна робота була зроблена протягом трьох польових сезонів 2012–2014 рр.

Також невеликі за обсягом дослідження, пов'язані з експериментальною програмою, проведено 2015 та 2017 року. З української сторони проект представляли шість основних учасників – Наталія Бурдо – фахівець з трипільської пластики, Едуард Овчинников – фахівець з трипільського посуду, Олена Секерська – археолог, Дмитро Кіосак – фахівець із кременю, Наталія Шевченко – фахівець із матеріалознавства, і Галина Пашкевич – палеоботанік. Значний вклад у роботу Проекту внесли Станіслав Церна, Віталій Рудь, Станіслав Федоров, Анна Шиянова, Юлія Ушкова, Ольга Зайцева і менеджер Проекту Світлана Іванова. Ми також хочемо подякувати Олександрові Дяченку за консультації щодо трипільської археології впродовж останніх п'яти років. Довгий список британських (і американських) фахівців включає Бісерку Гейдарську, пост-док. наукового співробітника, Марко Неббіа, аспіранта, фахівця з AMS-датування Ендрю Мілларда, палінолога Брюса Альберта, фахівця з мікро-морфології ґрунтів д-ра Мануеля Аррою-Каліна, геофізика Проекту Данкана Хейла і археозоолога Девіда Ортона (див. Додаток I зі списком виконавців Проекту до монографії у відкритому доступі і Додаток II зі списком учасників польових досліджень).

Стратегія публікації. На додачу до майже 50 статей, опублікованих у рамках Проекту (див. Додаток III), кінцева публікація результатів таких складних і багатограних досліджень потребує відокремлення вихідних даних від їх інтерпретації. Таке відокремлення не виходить з теоретичних міркувань, але походить із практичної необхідності представлення великої кількості здобутого матеріалу (включно з понад 37000 фрагментів кераміки). Як головний грантодавець Рада мистецтвознавчих і гуманітарних досліджень має політику зберігання даних в електронному вигляді за допомогою Сервісу археологічних даних, який адмініструється з Університету Йорка. Протягом 2017 – 2019 рр. Проект співпрацював із Луізою Метьюз і Реєм Муром (Сервіс археологічних даних, Йорк) щодо структури даних. Результатом цієї роботи є безкоштовний доступ дослідників до таких матеріалів, як фотографії, ілюстрації, спеціальні звіти та археологічні дані. Архів доповнює монографію у вільному доступі.

Архів Проекту має DOI <https://doi.org/10.5284/1047599>. Архів розділений на такі частини:

1. Вступ
2. Структура Кукутень-Трипілля
3. Давнє оточуюче середовище
4. Мегапоселення
5. Розкопки
6. Експериментальна програма

Розділи та підрозділи починаються з короткого «звіту», який пояснює важливість дослідження. У секції 5 подано звіти по розкопкам, що вміщують коротку характеристику розкопаної ділянки, контекст знахідок, плани, діджиталізовані плани (2012 – 2013 рр.), польові фотографії і фотографіметричні плани (2014 р.). Знахідки на кожній з розкопаних ділянок описані у списку кераміки та особливих знахідок (список також містить опис знарядь праці з каменю та кременю, пластики і т.д.), який доповнено фотографіями та/або малюнками великої кількості фрагментів кераміки (вінця, профільовані фрагменти, фрагменти із залишками розпису та денця) та особливих знахідок. Вперше в трипільських дослідженнях ми зробили доступним архів із понад 2200 кольорових фотографій кераміки, переважно фрагментів із залишками розпису (понад 1600 екземплярів). Весь архівний матеріал може бути безкоштовно завантажений, а його використання потребує лише відповідного посилання на джерело в разі перепублікації¹.

Монографія видавництва De Gruyter у вільному доступі. Друга частина публікації результатів Проекту – он-лайн монографія – буде опублікована видавництвом De Gruyter у 2020 році і матиме наступні бібліографічні дані: Gaydarska, B. (ed.) *Early urbanism in Europe: The Trypillia Mega-Sites of the Ukrainian Forest-Steppe*. De Gruyter (ISBN 978-3-11-066493-5; e-ISBN 978-3-11-066495-9). На додачу до надрукованих за заявкою примірників, вся книжка може бути безкоштовно завантажена. DOI монографії: 10.1515/9783110664959

У першому розділі читачам представлений світ центрально- та східноєвропейської преісторії, зокрема група Кукутень-Трипілля, пам'ятки якої займали площу до 250000 кв.км і існували понад два тисячоліття. Ця група побудували одну з найбільших мереж, які колись розвивалися в європейській преісторії. Тому з'ясування механізмів, що дозволили існування цієї мережі, є важливим

1 Проект і Сервіс археологічних даних мають надію, що цей архів буде цінним як для трипільських дослідників, так і для широкої спільноти європейських преісториків. Будь ласка, надсилайте свої коментарі до архіву доктору Бісерці Гейдарській (b_gaydarska@yahoo.co.uk).

науковим завданням. Ключовим аспектом вивчення цієї величезної мережі є розміри поселень, які сягають 1 – 5 га в зоні Кукутень, але зростають до найбільших поселень у Євразії IV тис. до н.е. в одному з трипільських ареалів. Найбільші поселення, відомі як мегапоселення, сягають розмірів у 100 – 320 га, що є співставними з розмірами перших міст Близького Сходу.

Оскільки раніше інтердисциплінарні проекти із вивчення трипільських мегапоселень не були організовані, між Інститутом археології НАНУ (Михайло Відейко) і Університетом Дарема (Джон Чепмен) було підписано угоду щодо організації спільного проекту, фінансованого АНРС. У першому розділі ми представляємо Проект через його історію, пояснюючи організацію та розвиток роботи, вихідні позиції учасників та різницю між нашими теоретичними поглядами, що зумовили альтернативні інтерпретації. Кінцевим результатом Проекту є монографія.

У другому розділі ми представляємо сучасний стан дискусій щодо урбанізації та місце проблеми трипільських мегапоселень у цих дискусіях. Ми визначаємо нашу окрему позицію щодо розуміння мегапоселень, яка суттєво відрізняється від максималістичної позиції стосовно великих, постійно заселених протягом всього року населених пунктів, обґрунтовуючи альтернативну ідею сезонного заселення. Остання базується на трьох моделях існування Небелівки – моделі розподіленого управління, моделі зібрань та моделі пілігримства. Застосовуючи концепцію «уявних суспільств» Бенедікта Андерсона, ми намагаємось уявити можливість створення першого мегапоселення та розвиваємо теоретичні рамки, в яких пояснюється таке створення. Також ми розвиваємо поняття «Трипільське велике інше», достосовуючи його до концепції *габітусу* Бурдьє.

Також ми пропонуємо методологічну деталізацію до кожного з восьми пізнавальних завдань проекту (Таблиці 1, 2). Робота над ними потребувала отримання повного геофізичного плану Небелівки, добре датованої внутрішньої послідовності елементів забудови, локального та регіонального контексту мегапоселення, з'ясування впливу людини на оточуюче середовище, експериментальне будівництво, спалення та розкопки «неолітичної» споруди, побудову моделей зростання та занепаду Небелівки, її архітектури та артефактів, а також достосування трипільських мегапоселень до контексту глобальної урбанізації.

Таблиця 1. Вісім пізнавальних завдань Небелівського Проекту

Завдання 1. З'ясування структури забудови мегапоселення Небелівка

Завдання 2. Розробка внутрішньої хронології Небелівки та синхронізація пам'ятки із іншими мегапоселеннями.

Завдання 3. З'ясування поширення трипільських, а також раніших та пізніших пам'яток в околицях Небелівки та мікро-регіоні загалом.

Завдання 4. З'ясування співвідношення мегапоселень з іншими поселеннями.

Завдання 5. Характеристика навколишнього середовища та впливу людини на нього.

Завдання 6. Напрацювання підходів до аналізу архітектури споруд і комплексів знахідок у Небелівці.

Завдання 7. Аналіз формування, розвитку та занепаду мегапоселення Небелівка.

Завдання 8. З'ясування місця трипільських мегапоселень у процесах урбанізації в світовому масштабі.

Таблиця 2. Робота Проекту (2011 – 2017)

Робота	Кількість	Відповідні пізнавальні завдання Проекту
Роки польової роботи та розкопок	6	1 – 8
Географічна зона (Північні притоки Південного Бугу)	1	1 – 7
Польові роботи	14	1 – 8
Польові сезони	7	1 – 8
Учасники	137	1 – 8
Площа геофізичної зйомки (га)	286	1 - 2, 7 – 8
Кількість знайдених жител	1445	1 - 2, 7
Кількість знайдених ям	850*	1 - 2, 4 – 8

СЕКЦІЯ 4

Кількість будинків для зібрань	24	1 - 2, 6 - 8
Кількість тестованих геофізичних аномалій	160	1 - 2, 5 - 7
Кількість розкопів (площа розкопів)	10 (2619 кв. м)	1 - 2, 5 - 8
Кількість шурфів і траншей (площа)	88 (225 кв. м)	1 - 2, 6 - 8
AMS дати / радіо вуглецеві дати	86 / 25	2, 5 - 7
Кількість траншей/розкопів із пробами на мікроморфологію ґрунту	6	6 - 7
Дослідження ґрунту на пам'ятці	25	1, 6 - 7
Розрізи для дослідження ґрунту	39	1, 6 - 7
Територія, обстежена інтенсивними розвідками (га)	233	2 - 5, 7 - 8
Площа долини, досліджена інтенсивними розвідками у кв.км (площа розвідок у га)	178 (574)	2 - 5, 7 - 8
Кількість пам'яток зі зборами матеріалу за сіткою	4	1, 6 - 7
Документовані концентрації на поверхні	34	2 - 5, 7 - 8
Документовані кургани	800	2 - 5, 7 - 8
Буріння	5	4 - 5, 7 - 8
Повний мульти-проксі аналіз седименту з профілів	1	4 - 5, 7 - 8
Дослідження в околицях мегапоселення	15	4 - 5, 7 - 8
Кількість експериментально споруджених будівель	2	6 - 7
Кількість експериментально спалених будівель	1	6 - 7
Кількість розкопаних експериментальних будівель	1	6 - 7
Кількість експериментів по будівництву, Дарем	2	6 - 7
Кількість фрагментів кераміки з розкопок	37000*	2, 6 - 8
Кількість (вага) повністю вивчених фрагментів кераміки	21300 (504 кг)	2, 6 - 8
Кількість кісток тварин з розкопок	6316	4 - 8
Кількість знарядь з каменю та кременю	150	4, 6 - 7
Кількість зернотерок	85*	4, 6 - 7
Кількість особливих знахідок (пластика)	291 (143)	6 - 7
Кількість кольорових ілюстрацій в Архіві Проекту	5248	1 - 8
Кількість документів в Архіві Проекту	394	1 - 8

Легенда: * підраховано

У розділі 3 Марко Неббіа представляє мульти-скалярні результати дослідження ландшафту, які включають критичний аналіз українських даних по трипільським поселенням, аналіз супутникових зображень для 25 км зони навколо Небелівки, цілеспрямовані розвідки у 25 км радіусі навколо поселення і систематичні розвідки у 10 км радіусі навколо чотирьох трипільських поселень. Жоден із двох головних об'єктів на супутникових зображеннях – палеогідрологічна мережа із малих струмків, що з'єднуються, і поховальні пам'ятки (кургани бронзового і залізного віку) не може бути точно датованим. Це доводить, що Небелівка була єдиним поселенням у цьому місці. Програма розвідок дозволила накопичити просторово точну послідовність у розміщенні поселень від Трипільля до нового часу, яка показує узгоджений вибір у розміщенні поселень біля злиття водних потоків. Критичне переосмислення даних із «Трипільської Енциклопедії» дозволило М. Неббіа отримати надійну добірку для інноваційних просторово-статистичних аналізів трипільських поселень із фокусом на межиріччя Південного Бугу і Дніпра, де концентруються мегапоселення. Невелика кількість трипільських поселень у радіусі 25 км від Небелівки зростає при збільшенні аналізованої території до радіуса в 100 км.

У розділі 4 ми зібрали і інтегрували дослідження Небелівки на рівні поселення. Три джерела до реконструкції середовища – пилковий аналіз, мікроморфологія ґрунту та аналіз моллюсків – залучені до відтворення ландшафту в Небелівці та навколо неї до, під час та після функціонування поселення. Пилковий, вуглецевий і не-пилковий паліноморфи із профілю P1 у Небелівці показали неймовірно низький вплив людини на ландшафт, що значно вплинуло на наше розуміння мегاپоселення. У ключовій частині свого розділу Данкан Хейл представив єдиний повний план трипільського мегاپоселення на сьогодні, який дозволив Брайану Бьюканану провести аналіз переміщення по поселення за допомогою аналізу візуальних графів і серії аналізів соціального простору мегاپоселень – кварталів, груп споруд та будинків. Стюарт Джонстон підсумовує результати експериментальної програми будівництва, спалення та розкопок жител. Об'ємні розділи Біссерки Гейдарської та її колег підбивають підсумки україно-британських розкопок у Небелівці. Ендрю Міллард представляє байєсівське моделювання понад 80 AMS дат із мегاپоселення, а Наталія Шевченко подає результати аналізу будівельних матеріалів мегаспоруди.

У розділі 5 ми представляємо порівняльний аналіз артефактів і екофактів із більшості розкопок Проекту в Небелівці (споруда A9, мегаспоруда, яма в зондажі 1 і шурфи). Знахідки з українських розкопок споруд B17 і B18, «промислового об'єкту» і ям опубліковані в інших місцях. Усі категорії знахідок аналізувались за єдиним тафономічним протоколом до порівняльного аналізу між різними розкопками та різними трипільськими пам'ятками. Команда фахівців із кераміки розглянула можливість розбудови альтернативної до схеми С. Рижова системи. Для 14 порівняльних аналізів залучалися фрагменти, а не археологічно цілі форми. Дмитро Кіосак опрацював невелику колекцію виробів із каменю та кременю, відновлюючи зменшення кількості кременю у порівнянні з колекціями раннього Трипілля. Аналіз особливих знахідок включав вибірку глиняної пластики, випалених глиняних жетонів, фрагменти гральної дошки(?), фрагменти моделей споруд і єдину золоту прикрасу, відому на сьогодні для Трипілля. Девід Ортон і його колеги підготували перше сучасне опрацювання кісток тварин для трипільських колекцій, зауважуючи варіабельність результатів між дослідниками і між контекстами. Невелика палеоботанічна колекція проаналізована Галиною Пашкевич, була результатом однієї з перших флотацій (і першою систематичною флотацією великого обсягу матеріалу) і підтвердила її висновки про низьку ефективність і продуктивність трипільського землеробства.

У розділі 6 ми підсумовуємо отримані Проектом результати і обговорюємо їх у широких порівняльних рамках. Ми продовжуємо загальну логіку цього тому і спочатку розглядаємо саму Небелівку, а потім – найбільш важливі результати сучасних розкопок мегاپоселення. Насамкінець, ми розглядаємо місце трипільських мегاپоселень у дискусії стосовно глобальної урбанізації з низькою щільністю забудови. Ми аналізуємо дебати між максималістами і мінімалістами, віддаючи перевагу останнім, і представляємо три моделі походження, розвитку і полишення Небелівки. Це модель розподіленого управління, модель зібрань та модель пілігримства. Ми звертаємося до головних відмінностей у плануванні та соціальних практиках у Небелівці і Тальянках (наявність гончарних печей, відсутність будівель для зібрань на останньому поселенні), а також у Небелівці та Майданецькому (забудова внутрішнього простору і складноорганізоване розташування споруд на останньому поселенні) для створення діахронної моделі розвитку мегاپоселень. Біссерка Гейдарська порівнює Небелівку і типові малі поселення Гребені для обґрунтування терміну «урбаністичний» щодо мегاپоселень. Далі ми пропонуємо ідею розгляду трипільських мегاپоселень як найбільш раннього прояву урбанізації з низькою щільністю забудови, навіть не зважаючи на те, що такий тип організації характеризується меншою кількістю населення, ніж вважалося раніше, і, ймовірно, сезонним заселенням.

В останньому розділі ми представляємо дванадцять головних висновків монографії, обговорюючи їх основний вплив на археологію мегاپоселень. Далі ми переходимо від традиційного розгляду результатів нашого Проекту до більш інтимного, індивідуального бачення Небелівки десятима різними людьми – стражем Небелівки, будівельником, лідером клану, візитером будівлі для зібрань, організатором зібрань, пілігримом, підлітком-візитером, ритуальним лідером Небелівки, особою, що прийшла для обміну, і одним з представників останніх поколінь населення Небелівки. Хоч ці оповіді – фікція, ми сподіваємося, що вони дадуть змогу зрозуміти щось про буття людини в якості частини екстраординарного феномена трипільського мегاپоселення. Потім ми повертаємось до більш традиційної теми бачення подальшої дослідницької програми по вивченню трипільських мегاپоселень і закінчуємо особистою «Післямовою».

ДОДАТОК І.

Список авторів монографії у вільному доступі

- Д-р Бісерка Гейдарська**, почесний член Відділення археології, Університет Дарема (**Dr. Bisserka Gaydarska**, Honorary Fellow in Archaeology, Durham University).
- Проф. Джон Чепмен**, професор археології на пенсії, Університет Дарема (**Professor John Chapman**, Emeritus Professor of Archaeology, Durham University).
- Д-р Ендрю Міллард**, доцент археології, Університет Дарема (**Dr. Andrew Millard**, Associate Professor Archaeology, Durham University).
- Д-р Марко Неббіа**, постдок, науковий співробітник, Юніверсіті коледж Лондона, Інститут археології (**Dr. Marco Nebbia**, Post-Doctoral Research Assistant, UCL - Institute of Archaeology).
- Д-р Брюс Альберт**, незалежний консультант із палео-клімату (**Dr. Bruce Albert**, independent palaeo-environmental consultant).
- Д-р Джим Інніс**, член Відділення географії на пенсії, Даремський університет (**Dr. Jim Innes**, retired member of the Department of Geography, Durham University).
- Д-р Констянтин Кременецький**, доцент, Чаффей коледж, Каліфорнія (**Dr. Konstantin Kremenetski**, Associate Professor, Chaffey College, California).
- Д-р Мануель Аррою-Калін**, викладач, Юніверсіті коледж Лондона (**Dr. Manuel Arroyo-Kalin**, Lecturer, UCL Institute of Archaeology).
- Тукка Кайкконен**, аспірант, Австралійський національний університет, Сідней (**Mr. Tuukka Kaikkonen**, PhD candidate, Australian National University, Sydney).
- Данкан Хейл**, Старший археолог, Археологічна служба, Даремський університет (**Mr. Duncan Hale**, Senior Archaeologist, Archaeological Services, Durham University).
- Д-р Девід Ортон**, Біоархеолог, Відділення археології, Університет Йорка (**Dr. David Orton**, BioArch, Department of Archaeology, University of York).
- Джеймс Ноттінгем**, Біоархеолог, Відділення археології, Університет Йорка (**Mr. James Nottingham**, BioArch, Department of Archaeology, University of York).
- Жізел Рейнсфорд-Беттс**, Відділення археології, Університет Йорка (**Ms. Giselle Rainsford-Betts**, Department of Archaeology, University of York).
- Кім Хоскінг**, Археологічна служба Західного Йоркширу (**Ms. Kim Hosking**, West Yorkshire Archaeology Services).
- Проф. Олівер Крейг**, біоархеолог, Університет Йорка (**Professor Oliver Craig**, BioArCh, University of York).
- Д-р Гаррі Робсон**, біоархеолог, Університет Йорка (**Dr. Harry Robson**, BioArCh, University of York).
- Метью фон Терш**, біоархеолог, Університет Йорка (**Mr. Matthew von Tersch**, BioArCh, University of York).
- Александра Люкан**, біоархеолог, Університет Йорка (**Dr. Alexandre Lucquin**, BioArCh, University of York).
- Проф. Адріан Бойс**, Центр дослідження навколишнього середовища Шотланських університетів, Університет Глазго (**Professor Adrian Boyce**, SUERC, Glasgow University).
- Аманда Долан**, Центр дослідження навколишнього середовища Шотланських університетів, Університет Глазго (**Ms. Amanda Dolan**, SUERC, Glasgow University).
- Джейсон Ньютон**, Центр дослідження навколишнього середовища Шотланських університетів, Університет Глазго (**Mr. Jason Newton**, SUERC, Glasgow University).
- Стюарт Джонсон**, Археолог, Археологічна служба Даремського університету, Даремський університет (**Mr. Stuart Johnston**, Archaeologist, ASDU, Durham University).
- Ден Міллер**, незалежний консультант з давнього навколишнього середовища (**Mr. Dan Miller**, independent palaeo-environmental consultant).
- Д-р Брайан Бьюканан**, Університет Західного Вашингтона (**Dr. Brian Buchanan**, Eastern Washington University).
- Д-р Жужана Тот**, Інститут археології, Будапешт (**Dr. Zsuzsanna Tóth**, Institute of Archaeology, Budapest).

- Д-р **Елісе Чойкі**, Центральноевропейський університет, Будапешт (**Dr. Alice Choyke**), Central European University, Budapest
- Джо Ро, постдок, науковий співробітник, Університет Копенгагена (**Mr. Joe Roe**, Post-Doctoral Research Assistant, University of Copenhagen)
- Патрісія Воук, Археолог, Археологія Вессекса (**Ms. Patricia Voke**, Archaeologist, Wessex Archaeology)
- Д-р Ед Касвелл, Даремський Університет (**Dr. Ed Caswell**, Durham University)
- Софія Арбайтер, аспірант, Університет Пітсбурга (**Ms. Sophia Arbeiter**, PhD candidate, University of Pittsburgh)
- Д-р Каталін Лазар, Платформа АрчеоНауки, Бухарестський університет (**Dr. Cătălin Lazăr**, ArchaeoScience#RO Platform, ICUB, University of Bucharest)
- Д-р Теодор Ігнат, Відділення археології, Бухарестський муніципальний музей (**Dr. Theodor Ignat**, Department of Archaeology, Bucharest Municipality Museum)
- Д-р Чарльз Шварц, Лос Анжелес (**The late Dr. Charles Schwartz**, Los Angeles)
- Крістіна Унвін, ілюстратор, фрілансер (**Ms. Christina Unwin**, freelance illustrator)
- Лорен Вудард, Британський музей (**Lauren Woodard**, British Museum)
- Джанін Ватсон, Археологічна служба Даремського університету, Даремський університет (**Janine Watson**, ASDU, Durham University)
- Д-р Валентин Панковський, Інститут археології НАНУ, Київ (**Dr. Valentine Pankowski**, NASU Institute of Archaeology, Kyiv)
- Микита Іванов, магістрант, НаУКМА, Київ (**Mr. Nykyta Ivanov**, Doctoral candidate, Kyiv Mohyla Academy, Kyiv)
- Марія Гюрова, Академія наук Болгарії, Інститут археології, Софія (**Maria Gurova**, BAS Institute of Archaeology, Sofia)
- Івон Біднел, ілюстратор, фрілансер (**Yvonne Beadnell**, freelance illustrator)
- Кірсті Хардінг, Школа історії, археології і релігії, Кардіфський університет (**Kirsty Harding**, SHARE, Cardiff University)
- Проф. Михайло Відейко, проф. археології, Київський університет ім. Бориса Грінченка (**Professor Mykhailo Videiko**, Professor of Archaeology, Borys Hrinchenko University of Kyiv)
- Д-р Наталія Бурдо, Інститут археології НАНУ (**Dr. Natalia Burdo**, formerly NASU Institute of Archaeology, Kyiv)
- Д-р Едуард Овчинніков, Інститут археології НАНУ (**Dr. Eduard Ovchinnikov**, NASU Institute of Archaeology, Kyiv)
- Д-р Галина Пашкевич, Інститут археології НАНУ (**Dr. Galyna Pashkevych**, NASU Institute of Archaeology, Kyiv)
- Д-р Наталія Шевченко, Наукове відділення фізико-хімічних аналізів Національного науково-реставраційного центру України (**Dr. Natalia Shevchenko**, Scientific Department of Physico-Chemical Investigations of the National Scientific-Research Restoration Centre of Ukraine)
- Д-р Стуїлка Терзіска-Ігнатова, Болгарська служба збереження культурної спадщини (**Dr. Stoilka Terziiska-Ignatova**, Bulgarian Cultural Heritage Service)
- Д-р Дмитро Кіосак, Одеський національний університет ім. І. Мечникова (**Dr. Dmytro Kiosak**, I.I. Mechnikov Odessa National University)
- Д-р Дмитро Гаскевич, Інститут археології НАНУ (**Dr. Dmytro Gaskevych**, NASU Institute of Archaeology, Kyiv)
- Д-р Світлана Іванова, Інститут археології НАНУ (**Dr. Svetlana Ivanova**, NASU Institute of Archaeology, Odessa)
- Д-р Олена Секерська, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. Ушинського (**Dr. Olena Sekerskaya**, K.D. Ushynskiy South Ukrainian National Pedagogical University, Odessa)
- Микола Біленко, Інститут археології НАНУ (**Mr. Mykola M. Belenko**, Junior Research Fellow, NASU Institute of Archaeology)

ДОДАТОК II. Список інших учасників Проекту

- Проф. Тоні Вілкінсон, Даремський університет (The late Professor Tony Wilkinson, erstwhile Professor of Archaeology, Durham University)
- Проф. Томас Хайем, Директор, Радіокарбонна лабораторія, Оксфорд (Professor Thomas Higham, Director, Radiocarbon Accelerator Unit, Oxford)
- Проф. Джофф Бейлі, Університет Йорка (Professor Geoff Bailey, University of York)
- Д-р Ніколас Галіацатос, Відділення географії Даремського університету і Басівського університету (Dr. Nikolaos Galiatsatos, Durham University and Bath University Departments of Geography)
- Кіррлі Вайт, аспірант, Університет Сіднея, Австралія (Ms. Kirrily White, PhD candidate, University of Sydney, Australia)
- Д-р Станіслав Церна, ВАШ, Молдова (Dr. Stanislav Țerna, High Anthropological School, University of Chișinău, Republic of Moldova)
- Д-р Віталій Рудь, Інститут археології НАНУ (Dr. Vitalii Rud, NASU Institute of Archaeology, Kyiv)
- Владислав Літкевич, незалежний консультант (Mr. Vladeslav Litkevych, independent consultant)
- Станіслав Федоров, консультант із консервації (Mr. Stanislav Fedorov, consultant in Conservation)

Мер Бобко
 Анна Шиянова
 Юлія Ушкова
 Ольга Зайцева
 Вікторія Сінглтон
 Енді Плателл
 Вінс Черубіні
 Бен Кален
 Ком Понрой
 Грем Лейдло
 Славомір Шишка
 Рут Хетфілд
 Марко Пьетровіто
 Річард Вілліс
 Наталі Сванн
 Натан Томас
 Ендрю Блер
 Ешлі Брайант
 Ігор Поліщук
 Лариса Поліщук
 Володимир Гутнев
 Олеся Галкіна
 Ростислав Бандурист
 Андрій Білоголовий
 Валентина Біденко
 Максим Петров
 Сергій Слісаренко
 Сергій Поліщук
 Катерина Мокряк
 Катерина Кучеренко

Юлія Ромашенко
 Тетяна Теліга
 Ігор Бобко
 Сергій, водій
 О. Лемештак
 В. Станіславчук
 М. Ткаченко
 І.Г. Ангельский
 Н. Лікосний
 Р. Лікосний
 С. Чернега
 В. Чернега
 А. Мельник
 Аліна Пташник
 Я. Кошельний
 О. Кошельний
 Роннан О'Доннел
 Кетрін Ріуш
 Ліса Снейп-Кеннеді
 Сем Вілфорд
 Кріс Чармлі
 Джессіка Грінхау
 Ешлді Вагене
 Шон Хамер
 Руарід Еллісон
 Емілі Даттон
 Моніка Дімітрова
 Керолайн Сміт
 Джі Тейлор
 Ї Мін Ган

Ед Трежер
 Тетяна Пуртон
 Емілі Флетч
 Естер Люсти
 Алвін Чуа
 Том Паттерсон
 Матіас Йенсен
 Марк Хаусхолд
 Юнн Єнн Онг
 Макс Реткліфф
 Брайоні Роджерс
 Кейт Свінсон
 Джо Райдер
 Том Бергквіст
 Алекс Афлало
 Том Райт
 Александра Еймс
 Кріс Бонд
 Ліса-Еллен Мейерлінг
 Сабріна Кі
 Зу Нінг Тай
 Бен Спіллан
 Натан Сліфорд
 Керрі Армстронг
 Луїза Гідні
 Шарлотт О'Брайен
 Річард Аллен
 Тіна Джейкоб
 Енн Марі Кліннік
 Вацлав Вондровські

ДОДАТОК III.

Публікації, неопубліковані роботи і дисертації Проекту

2010

- Беленко, М.М. (2010) Крем'яний матеріал з поселення Небелівка, Археологія та Давня історія України 2010/3: 15-17.
- Hale, D., Chapman, J., Swann, N., Videiko, M. & Villis, R. (2010) Early urbanism in Europe? Geophysical work at Nebelivka, Ukraine. In *Recent work in archaeological geophysics*, 15th December 2010. Abstracts. London: The Geological Society, pp. 35-36.

2011

- Chapman, J. & Videiko, M. (2011) The Tripillia culture mega-site near Nebelivka: summer 2009 season. *Praehistorica (Prague) XXIX*: 79-94.
- Roe, J. (n.d.). *Spatial Analysis of Intra-Site Surface Collection Data from a Cucuteni-Tripolye Megasite*. Unpublished BSc Dissertation, Durham University (2011).

2013

- Burdo, N., Videiko, M., Chapman, J., & Gaydarska, B. (2013). Houses in the archaeology of the Tripillia-Cucuteni groups. In D. Hofmann & J. Smyth (Eds.), *Tracking the Neolithic house in Europe. Sedentism, architecture and practice* (pp. 95-116). New York: Springer.
- Videiko, M. Y., Chapman, J., Gaydarska, B., Burdo, N., Ovchinnikov, E., Pashkevych, G. and Shevchenko, N. (2013) Investigations of the Mega-Structure at the Trypillia Culture Settlement Near Nebelivka in 2012. *Tyragetia, Seria Noua* 7 (1), 97-123.

2014

- Arbeiter, S. (n.d.). *Analysis of Tripillia pottery decoration from the site of Nebelivka, Ukraine*. Unpub. B. A. Dissertation, Durham University (2014).
- Chapman, J., Videiko, M., Gaydarska, B., Burdo, N. and Hale, D. 2014. Architectural differentiation on a Trypillia mega-site: preliminary report on the excavation of a mega-structure at Nebelivka, Ukraine. *Journal of Neolithic Archaeology* 16: 135-157. (URL: <http://www.jungsteinsite.de/>)
- Chapman, J., Videiko, M., Gaydarska, B., Burdo, N., Hale, D., Villis, R., Swann, N., Thomas, N., Edwards, P., Blair, A., Hayes, A., Nebbia, M. & Rud, V. (2014) The planning of the earliest European proto-towns: a new geophysical plan of the Trypillia mega-site of Nebelivka, Kirovograd Domain, Ukraine. *Antiquity Project Gallery*. Volume 088 Issue 339.
- Chapman, J., Videiko, M. Yu., Hale, D., Gaydarska, B., Burdo, N., Rassmann, K., Mischka, C., Müller, J., Korvin-Piotrovskiy, A. & Kruts, V. (2014) The Second Phase of the Trypillia Mega-Site Methodological Revolution: A New Research Agenda. *European Journal of Archaeology* 17 (3), 369-406.
- Pashkevych, G. (2014). Data of the Trypillian Agriculture: New Palaeoethnobotanical Evidence. Abstract. *Cucuteni 130 Conference, Piatra Neamț*, 24-27.

2015

- Chapman, J. (2015) Burn or bury? Mortuary alternatives in the Neolithic and Chalcolithic of Central and Eastern Europe. In Diachenko, A., Menotti, F., Ryzhov, S., Bunyatyan, K. & Kadrow, S. (eds.) *The Cucuteni-Tripillia cultural complex and its neighbours. Essays in memory of Vlodomyr Kruts*. Lviv: Astrolyabia, 259-278.
- Chapman, J., Videiko, M., Gaydarska, B., Burdo, N. & Hale, D. (2015) Nebelivka: in search of the history and meaning of a Tripillye Copper Age mega-site. Budapest proceedings. In Hansen, S., Raczky, P., Anders, A. & Reingruber, A. (eds.). *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Black Sea*. Archäologie in Eurasien 31. Bonn: Habelt, pp. 419-436.

- Федоров, С. (2015). Процес реставрації хрестоподібної вимостки з поселення Небелівка. В: М. Відейко, Дж. Чепмен, І. Козир і В. Собчук (ред.), На західному пограниччі Старої Європи (с. 45–47). Програма і тези доповідей Кіровоградської міжнародної конференції, 12-14 травня 2015. Кіровоград: Кіровоградська ОДА.
- Гейдарска, Б. (2015) Поселения-гиганты или протогорода – ошибочное противопоставление. В: А. Дяченко, Ф. Менотті, С. Рижов, К. Бунятян і С. Кадров (ред.), *Культурний комплекс Кукутень-Трипілля і його сусіди: Збірка наукових праць пам'яті Володимира Круця*. Львів: Астролябія, 35–56.
- Johnston, S. (n.d.) *Experimental recreation of house-burning in the Tripolye-Cucuteni culture*. Unpub. B. Sc dissertation, Durham University (2015).
- Кіосак, Д. 2015. Крем'яні вироби з поселення Небелівка. *Археологія* 2015/1: 61 - 70.
- Videiko, M., Chapman, J., Burdo, N., Gaydarska, B., Terziiska-Ignatova, S., Ivanova, S. & Rud, V. (2015) Research project “Early urbanism in prehistoric Europe: the case of the Trypillia mega-sites” in 2013. *Stratum Plus* 2015 / 2: 147–170.
- Відейко М., Чепмен Дж., Козир І., Собчук, В. (ред.) 2015. На західному пограниччі Старої Європи (с. 45–47). Програма і тези доповідей Кіровоградської міжнародної конференції, 12 - 14 травня 2015. Кіровоград: Кіровоградська ОДА.

2016

- Burdo, N. & Videiko, M. (2016). Nebelivka: From Magnetic Prospection to New Features of Megasites. In J. Müller, K. Rassmann & M. Videiko (Eds.), *Trypillia Megasites and European Prehistory 4100-3400 BCE* (pp. 95–116). Themes in Contemporary Archaeology Volume 2. Abingdon: Routledge.
- Caswell, E., Arbeiter, S., Ponroy, C. & Chapman, J. (2016) The speaking fragments – what Trypillia sherds can tell. *Arheologiya Ukraini* (Institute of Archaeology, Kyiv) Vypusk 1/ 18: 5–14.
- Chapman, J. & Gaydarska, B. (2016) Low-density urbanism: the case of the Trypillia group of Ukraine. In Fernández-Götz, M. & Krausse, D. (eds.) *Eurasia at the Dawn of History. Urbanisation and social change*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 81–105.
- Chapman, J. & Gaydarska, B. (2016a) Low-density agrarian cities: a principle of the past and the present. In Müller, J., Rassmann, K. & Videiko, M. (eds.) *Tripolye-Megasites and European Prehistory 4100-3400 BCE*. EAA Monograph, pp. 289–300.
- Chapman, J., Gaydarska, B. & Hale, D. (2016) Nebelivka: Assembly Houses, ditches and social structure. In Müller, J., Rassmann, K. & Videiko, M. (eds.) *Tripolye-Megasites and European Prehistory 4100-3400 BCE*. EAA Monograph, pp. 117–132.
- Gaydarska, B. (2016) The city is dead – long live the city! *Norwegian Archaeological Review* 49: 40–57.
- Gaydarska, B. & Chapman, J. (2016) Nine Questions for Trypillia mega-site research. In Borisov, B. D. (ed.) *Studia in honorem Professoris Boris Borisov*. Veliko Trnovo: IBIS, pp. 179–197.
- Nebbia, M. (2016) *Early cities or large villages?: settlement dynamics in the Trypillia group, Ukraine*. Unpublished Ph.D. thesis, Durham University. Unpublished Durham University PhD thesis.

2017

- Chapman, J. (2017) The standard Model, the Maximalists and the Minimalists: new interpretations of Trypillia mega-sites. *Journal of World Prehistory* 30/3: 221–237.
- Chapman, J. & Gaydarska, B. (2017) Early urbanism in Europe? The case of the Trypillia Mega-sites, Ukraine. *Bulletin of the Shanghai Archaeological Forum* II: 50–55.
- Gaydarska, B. (2017) Introduction: European prehistory and urban studies. Special Issue on Urbanism. *Journal of World Prehistory* 30/3: 177–188.
- Hale, D. N., Chapman, J., Videiko, M., Gaydarska, B., Burdo, N., Willis, R., Swann, N., Voke, P., Thomas, N., Blair, A., Bryant, A. Nebbia, M., Millard A. and Rud, V. (2017) «Nebelivka, Ukraine: geophysical survey of a complete Trypillia mega-site». In AP2017: 12th International Conference of Archaeological Prospection (12th-16th September 2017, University of Bradford), edited by Benjamin Jennings, Christopher Gaffney, Thomas Sparrow and Sue Gaffney, 100 - 102. Oxford: Archaeopress.

Секерська, О.П. (2017) Аналіз археозоологічного комплексу трипільського поселення Небелівка. *Археологія* 2017 (3), 18–23.

2018

- Chapman, J. & Gaydarska, B. (2018) The Cucuteni - Trypillia 'Big Other' – reflections on the making of millennial cultural traditions. In Werra, D. H. & Woźny, M. (eds.) *Between history and archaeology - papers in honour of Jacek Lech*. Oxford: Archaeopress Archaeology, pp. 267–277.
- Johnston, S., Diachenko, A., Gaydarska, B. et al. (2018). The experimental building, burning and excavation of a two-storey Trypillia house. In S. Țurcanu & C.-E. Ursu (Eds.), *Materiality and identity in pre- and proto-historic Europe*. Homage to Cornelia-Madga Lazarovici (pp. 397–434). Suceava: Karl Romstorfer.
- Nebbia, M., B. Gaydarska, A. Millard & J. Chapman, (2018) The making of Chalcolithic assembly places: Trypillia megasites as materialized consensus among equal strangers? *World Archaeology* 50(1), 41–61.

2019

- Chapman, J. & B. Gaydarska, 2019. Concepts of time and history on Chalcolithic tell settlements and Trypillia mega-site, in *Time and History in Prehistory*, eds. S. Souvatzi, A. Baysal & E.L. Baysal. London: Routledge, pp. 147–71.
- Chapman, J. & Gaydarska, B. (2019a). The pilgrimage model for Trypillia mega-sites: the case of Nebelivka, Ukraine. In V. Stîrbu & A. Comşa (Eds.), *Digging in the past of Old Europe. Studies in honor of Cristian Schuster at his 60th anniversary* Târgu Jiu - Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei «Carol 1», pp 73–102.
- Chapman, J., B. Gaydarska & M. Nebbia, (2019) The origins of Trypillia mega-sites, in *Frontiers in Digital Humanities special issue 'Where Do Cities Come From and Where Are They Going To? Modelling Past and Present Agglomerations to Understand Urban Ways of Life'*. DOI: 10.3389/fdigh.2019.00010.
- Gaydarska, B., (2019) Trypillia megasites – the first cities in Europe?, in *Coming Together: Comparative approaches to population aggregation and early urbanization*, ed. A. Gyucha. Buffalo (NY): SUNY Press, pp. 165–87.
- Gaydarska, B. (2019a) 'If we want things to stay as they are, things will have to change': the case of Trypillia, in *Habitus? The social dimension of technology and transformation*, eds S. Kadrow & J. Müller. Leiden: Sidestone, 47–69.
- Johnston, S., Litkevych, V., Gaydarska, B., Voke, P., Nebbia & Chapman, J. (2019). The Nebelivka experimental house construction and house-burning, 2014 – 2015 *Be-Ja* 9/1: 61– 90.

2020

- Albert, B., Innes, J., Kremenetskiy, K. et al. (2020). What was the ecological impact of a Trypillia mega-site occupation?: multi-proxy palaeo-environmental investigations at Nebelivka, Ukraine. *Vegetation History and Archaeobotany* 29, 15–34. Retrieved doi: <https://doi.org/10.1007/s00334-019-00730-9>.
- Gaydarska, B., (2020) *Early Urbanism in Europe: The Trypillia mega-sites of the Ukrainian forest-steppe*. De Gruyter.
- Gaydarska, B., Chapman, J., Nebbia, M. and S. Johnston (2020) 'A 'good death': the life and times of an experimental Neolithic house and its reception in the village of Nebelivka, Co. Kirovograd, Ukraine. AP: *Online Journal in Public Archaeology*, vol. 9. DOI: <http://revistas.jasarqueologia.es/index.php/APJournal/article/view/241>.
- Gaydarska, B., Nebbia, M. & Chapman, J. (2020). Trypillia megasites in context: independent urban development in Chalcolithic Eastern Europe. *Cambridge Archaeological Journal*, 30 (1). Retrieved doi: 10.1017/S0959774319000301.

2021

- Gaydarska, B. (2021) Fragmenting Trypillian megasites: a bottom-up approach. In: Thurston, T. L. and M. Fernández-Götz (eds.) *Power from Below: The dynamics of political complexity in the Archaeological Record*. Cambridge University Press, Cambridge/New York), pp. 40–60.

Gaydarska, B. & Chapman, J. (2021). Relations make the world go round: a relational approach to Trypillia megasites. In A. Diachenko, T. K. Harper, Y. Rassamakin and I. Sobkowiak-Tabaka, eds, *Data systematization in the Neo-Eneolithic of Southeastern and Central Europe. Essays in honor of Sergej Ryzhov*. Kyiv: NASU Institute of Archaeology, pp. 204–245.

In press

Chapman, J. & Gaydarska, B. (in press) Low-density settlement in the Trypillia group: from villages to mega-sites to barrows. (To appear in *Journal of Urban Archaeology* 2023).

Nebbia, M. (in press) Assessing 150 years of Trypillia field research: a combination of field survey, remote sensing and GIS. (To appear in Donoghue, D. (ed). London: Taylor & Francis).

Он-лайн медіа:

Ancient ‘megasites’ may reshape the history of the first cities | Science News <https://www.sciencenews.org/article/ancient-urban-megasites-may-reshape-history-first-cities>

Bisserka Gaydarska,
PhD, Honorary Fellow in Archaeology in
the Department of Archaeology
in Durham University (United Kingdom)

John Chapman,
PhD, Professor Emeritus in the Department of Archaeology
in Durham University (United Kingdom)

**TRYPILLIA MEGA-SITES PROJECT -
RESULTS PUBLICATION STRATEGY**

In this article, we summarise the publication strategy of an AHRC-funded research project (2012–16), entitled “Early Urbanism in Europe?: the case of the Trypillia Megasites”. The Project was designed to investigate the question of European urbanism on the North Pontic forest-steppe through the multidisciplinary study of a single Trypillia megasite – Nebelivka (Novoarhangelsk region, Kirovohrad Council County) – in its wider landscape and cultural context. The Project dealt with three research questions of primary concern: origins, megasite lifeways and urban status. The article summarises the problem of Trypillia megasites, as well as providing a list of eight detailed research questions, a list of Project field activities, a chapter-by-chapter summary of the Project monograph, a list of the major contributors to the monograph and other project participants and a list of the Project’s other publications.

Keywords: Ukraine, Trypillia, megasites, Kropyvnytskyi Region, Nebelivka